

BİR MAKALE TERCÜMESİNE DAİR

AŞKIDİL AKARCA

Memleketimizde son onbeş yıl içinde hız alan tercüme faaliyetleri hakkında yazılan yazılarda, bir taraftan dilimizin bugün geçirmekte olduğu inkılâp dolayısıyla, diğer taraftan garp kültür ve ilim mefhumlarının karşılıklarının bulunup dile henüz yerleşmemiş olması yüzünden, tercüme yapmanın güçlüğü, muhtelif vesilelerle belirtilmiştir. Arkeoloji ve nümizmatik gibi, terimleri Türkçede yeni teessüs etmekte olan ilimlerde ise mütercimmin yükü bir kat daha ağırdır. Bu hususta daha titiz ve bilgi ile hareket edilmesi gerektiğini, bugün Türk tarih ve arkeolojosinin en mühim organı olan *Bellekten*'de çıkan bir makale gösteriyor (cilt XII, sayı 46, Nisan 1948, s. 325-348). "İznik (Nikaia) bayram oyunları" adını taşıyan bu yazı, hocam Prof. Bosch'un Nikaia bayramlarına dair Almanca bir makalesinin, İstanbul Arkeoloji Müzesi asistanlarından Bayan Cevriye Artuk tarafından yapılan tercümesidir. Bu tercümenin dili hakkında bir fikir vermek için iki parçasını aynen tekrar edelim : "Bunlara şehir sikkeleri denir, yani Nikaia şehrinin şahsi hâkimiyet kuvveti serbest düşünceye müstenit ve hususî otonom sikke tedavülünü bildirmektedir. Onlar siyasî vaziyete dair hesap vermektedirler; yani ön kısmındaki bütün tasvir ve isimler bu paraların tedavülü esnasında Roma devletinin hüküm süren imparatorlarını gösterir" (S. 328, 2 inci paragraf).

"Münferit bayramlar münasebetiyle E 2, yani Klaudius devrine ait olan tipi bir tarafa bırakacak olursak, daha zengin ve birbirini tutan merasim darplarının Kommodus'un hâkimiyet devrinde başladığını görürüz. Bu, bayram ve oyunların mânalarının zaman ile değişen telâkkisine bağlıdır. Klâsik Yunanistan'ın, Olympia, Pythia, Isthmia ve Nemea adlı büyük bayram oyunları insanların ilâhlara ithaf etmiş oldukları kendi tasvirleridir; bunlar bedenî ve ruhî ulûhiyet arzularına göre ne suretle inkişaf etmiş olduklarını göstermektedir. Bunda hiç bir zaman müsabaka yarışları değil, hayat ve mücadele için kuvvet bahis mevzuudur, bu mefhum da spor ile vücade gelemez bir şeydir" (S. 338 ilk paragraf).

Bu parçalarda görüldüğü üzere tercüme vuzuhsuz olup terimler yerinde kullanılmamıştır. Halbuki ilmî bir yazının dili, telif olsun tercüme olsun, her şeyden evvel açık ve sade olmalıdır. Kelimeler ve cümleler üzerinde dimağımızı yormadan, yazarın meramını anlayabilmeliyiz. Üslûbun güzel ve sürükleyici olması, tabii yazının kıymetini artırır da, ilmî yazılar için bu, ikinci derecede kalabilir.

Makalenin Almanca aslı neşredilmemiş olduğu için, tercümeyle Almancası ile karşılaştırmaksızın, Türkçeye uymayan başlıca taraflarını ve yanlış anlaşılmiş kısımlarını işaret edeceğiz.¹

Makalenin başlığı olan “Bayram Oyunları” kelime kelime Almancadan tercümedir ve gereken mânayı ifade etmemektedir. Bu iki kelimeyi “bayramlar ve oyunlar” şeklinde “ve” ile bağlamak bizce daha uygun gibi görünüyor.

“Antikite devri” (s. 325, sat. 4). Antik devir veya sadece antikite denmesi doğrudur.

“Yaptıkları muzafferiyetler” (s. 325, sat. 9). Muzafferiyetin yapılmayıp kazanıldığı pek tabiidir.

“Mukaddes agon olarak karakterlenen” (s. 325, sat. 23), “erkek olarak karakterlenir” (s. 336, sat. 2), “oikumenik olarak karakterlenir” (s. 340, sat. 30-31). Karakter kelimesinin bizde yerleşmiş bir mânası vardır. Karakteristik de dile girmiştir. “Karakterlenmek” hususiyetlerine bürünmek, vasıflanmak, tebarüz etmek mânasına kullanılınca, alışılmadığı için yadırganıyor.

“Kitabe Neapolis’ten çıkmış” (s. 325, sat. 25). “Çıkmış” bulunmuş mânasına kullanılmıştır.

“Bu adam Olimpik oyunlarda o kadar ileri gitmişti ki” (s. 326, sat. 10). “İleri gitme” burada yanlış mânada kullanılmıştır. İleri gitme muayyen bir haddi aşmağı ifade eder. Bir sporcunun gösterdiği “büyük başarı” bu fiille ifade edilemez.

“Açık bir tellâldır” (s. 327, sat. 10). Türkçede böyle bir tâbir yoktur, meydan tellâhı mânasına kullanılmış olsa gerek.

“Bin senelik devre bayramı” (s. 327, sat. 16-17). Bu tam bir anlayış hatasıdır. Burada bahis mevzuu olan Roma’nın kuruluşunun bininci yıl dönümü dolayısıyla yapılan bayramdır.

¹ Bu yazının matbaaya verilmesinden sonra, aynı mevzu az çok kısaltılmış ve Almanca olarak “Die Festspiele von Nikaia,, adı ile *Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung* I, 1950, S. 80—99 ve lev. XIII’de neşredilmiştir.

S. 330, No. 3'de bir sikke üzerindeki bir amphora "dik boğazlı" olarak tarif edilmektedir. Vazonun gövdesi ile ağzı arasındaki kısma *boyun* dendiği malûmdur. Boğaz ancak boynun içine verilebilecek bir isimdir. Şu halde boğaz dar veya geniş; boyun ise uzun, kısa, kalın, ince yahut da dik olabilir.

"Alınlıkta tanınmıyan bir tasvir var" (s. 333, sat. 21-22). Bu doğrudan doğruya Almancadan kelime çevirmesidir. Tanınmıyan yerine, belli olmayan, iyi görünmeyen, ayırt edilemiyen, silik gibi tâbirlerden birinin kullanılması mânâyı daha sarîh yapacaktır.

"Zafer taçları" (s. 329 v.d.). Zafer daha çok askerî mânada bir başarıyı hatıra getirdiği için, müsabaka galiplerine verilen taçlara "mükâfat taçları" demek daha doğrudur. Bu cihet bu oyunların mahiyetine de uygundur. Bunların, s. 333-34'de tarifi yapılırken "yuvarlak kaplar" oldukları söyleniyor. Başa giyilen ve hasırdan oldukları umumiyetle kabul edilen bu taçlara acaba kap denebilir mi?

Galiplerin ne vakit mükâfat, ne vakit hediye aldıkları tercümeden katıyyen anlaşılmıyor. Arada hiç tefrik yapılmadan kâh biri, kâh öteki kullanılıyor : "galibiyet hediyesi" s. 327, sat. 7, "muzafferiyet mükâfatı" s. 338 sat. 27, "zafer hediyesi" s. 336, sat. 16.

"Zafer taçları eski nümizmatığın tasviri lisanında bayram oyunları sembolü olarak iş görür" (s. 334, sat. 4-5). Kelime kelime Almancadan tercümedir. "Eski" kelimesi, antik yerine kullanılmıştır. Bu müphem ve geniş mânalı kelime, antik nümizmatığı ifade etmek için kifayetsizdir. "Nümizmatığın tasviri lisanından" sikkeler üzerindeki tasvirleri anlamamız icap ediyor, herhalde "iş görmek" Türkçede buradaki mânada kullanılmaz.

"Umumiyetle masaların plânları yapılmıştır" cümlesi (s. 334, sat. 28), sikkeler üzerinde masaların şematik olarak resmedildiğini söylemek için kifayetsizdir. Burada plân kelimesi yerinde kullanılmamıştır. Masanın niçin italikle yazıldığı da meçhuldür.

"Kur'a çömleğinin bayram oyunlarında mühim bir kap olduğu aşikârdır, bu sebepten müstakil bir şekilde oyun sembolü olarak kullanılır" (s. 335, sat. 20-22). "Müstakil bir şekilde", "tek başına" mânasına Almancadan yapılmış bir kelime tercümesidir.

"El içine girecek kadar geniş ağızlı bir amfora" (s. 335, sat. 25) dikkatsizlik yüzünden yanlış bir mâna almıştır. "İçine el girecek kadar geniş ağızlı" olacak şekilde kelimeler yer değiştirmelidir.

Bir sikke üzerindeki bir boksörü tasvir ederken sikke sanatkârının “kırbaçla mücehhez kolları ve kuvvet fişkırان ağır duruşu çok iyi ifade etmiş” olduğu söyleniyor (s. 335, sat. 32-33). Burada bir anlayış hatası vardır. “Kırbaçla mücehhez” kollar değil, ancak eller olabileceği gibi, boksörlerin ellerine ve kollarına sarılan deri şeritlerin de mahiyeti anlaşılammıştır. Bu şeritlerin faydası, bugün boksörlerin giydikleri elvidenler gibi hem eli korumak, hem de darbenin şiddetini azaltmaktır.

“198 ile 205 seneleri arasına tâyin edilen Roma sikkeleri” (s. 340, sat. 17). Burada “tâyin edilen”, “tarihlenen” kelimesi yerine kullanılmıştır.

“Πύθια işareti” (s. 340, son satır). Πύθια sikkeler üzerinde işaretle değil, harflerle yazılmıştır. Nitekim mütercim de baş sayfalarda bunu doğru olarak kelime diye tasrih etmiştir.

“Daha zengin ve daha birbirini tutan merasim darpları” (s. 338, sat. 2-3 hiç bir mâna vermiyor.

“Bayram sikkeleri” ve “merasim sikkeleri” nedir? Acaba bunlar bayramlarda veyahut bayramlar vesilesiyle darp edilmiş sikkelere mütercim tarafından verilmiş iki ayrı isim midir (s. 338, son sat., 339, sat. 12-13 ve son sat.)? S. 339’dan itibaren “merasim” bayramın muadili olarak kullanılıyor. Fakat bayramlar sadece bir merasimden ibaret değildi; spor, musiki, şiir müsabakaları yapılıyor, hatipler konuşuyor, panayırlar kuruluyordu. Merasim kelimesi bu çeşit bir bayramı ifade etmeğe kifayet edebilir mi?

“Kommodos’un tasvirlerini havi bütün merasim sikkeleri ancak bir fırsatta vücade gelmiş” (s. 339, sat. 12-13) cümlesinde bir fırsatta vücade gelmiş” ibaresi yerinde kullanılmamıştır. Mütercim burada bu sikkeleri bir hadise dolayısıyla, yani bayram vesilesiyle bir defaya mahsus olmak üzere darp edilmiş olduğunu söylemek istemektedir.

Roma imparatorluğunun eyâletlerinden de yanlış olarak “müstemleke” diye bahsediliyor (s. 341, sat. 16).

Garp dillerinde isimlerin sonuna getirilen eklerle yapılan sıfatlar Türkçeye olduğu gibi alınmıştır. Meselâ Pythik oyun, Olympik oyunlar, oikumenik, mitik müessis (s. 345, sat. 1), Dionysik tipler (s. 345, not 42’de). Bu son eke ihtiyaç olmadan Pythia oyunları, Olympia oyunları tarzında, oikumenikos yahut Türkçeye çevirerek bütün kültür dünyasına açık ,efsaneğe göre müessisi veya efsanevî müessisi

denirse arzu edilen mânalar verilmiş olur. İhtimal bir dizme hatası yüzünden “Dionysik” olarak yazılmış olan Dionysiak kelimesi, bu çeşit kelimeler içinde güçlük arzeden misallerden biridir. Karşılığı bulunana kadar, her halde bunun olduğu gibi muhafazası icap edecek.

“Nikaia ahalisine hitabettiği bir hutbede” (s. 345, not. 42’de). Eski Yunanlılarla “hutbe”nin hiç bir münasebeti olmadığı meydandadır.

Nikaia sikkeleri üzerindeki Dionysos liknites “yemlikteki ilâhi çocuk” olarak izah ediliyor (s. 345, not 43). Liknon yemlik değil, bir tarafı kenarsız harman savurmağa mahsus bir sepettir. Bu çeşit sepetler bugün Fransa’da hâlâ kullanılmaktadır. Myster’ler ve Dionysos âyinleri ile alâkası vardır. Abideler üzerinde, içinde meyveler, yapraklar, bazan da phallos olduğu halde tasvir edilir. Tabiat ilâhı olan Dionysos’un beşiğidir. Şu halde Dionysos liknites şu şekilde tefsir edilebilir : harman sepetindeki yeni doğan ilâh.

Bütün antik şehirlerin bugünkü isimleri verildiği halde Phrygia’daki Laodiceia’nın yanına haritada mevcut olmayan Ladik yazılmıştır. (s. 326). “Laodiceia”dan çıkma bir isim olan Lâdik Denizli’nin, Selçuk kayıtlarında ve mahkemei şer’iye sicillerinde geçen ismidir. Laodiceia harabeleri Goncalı ile Eskihisar köyü arasındadır ve bugünkü ismi, harabe Eskihisar köyüne daha yakın olmakla beraber, “Goncalı harabeleri”dir.

Nümizmatik tâbirleri ise pek karışık bir haldedir. Aynı şeyi ifade etmek için 24 sayfalık bir yazı içinde başka başka tabirler kullanılmıştır. Meselâ, sikke satırları için : sikkenin ön kısmı (s. 328, sat. 21), darpların cepheleri (s. 343, sat. 4), sikkenin ön tarafı (s. 329, not 10’da), sikkenin ön yüzü (s. 339, sat. 7). Bunlardan birincisi ve ikincisi yanlıştır. Sikkenin satırlarına ne kısım ne de cephe denebilir. Almanca karşılığı *Vorderseite* ve *Ruckseite*, İngilizce karşılığı *obverse* ve *reverse*, Fransızca karşılığı *le droit* ve *le revers* dir. Umumiyetle Türkçede ön ve arka yüzü, ön ve arka tarafı, yüzü ve tersi, yahut da yüzü ve arkası denmektedir. Zamanla bu tâbirlerden biri yer edecek veyahut hepsi birden kullanılmakta devam edecektir.

Kalıp yerine yanlış olarak s. 329, not 10’da “baskı” tâbiri kullanılmıştır. Almancada kalıba *Stempel*, İngilizcede *die*, Fransızcada *coin* denir. Antik devirde sikke baskı ile ve basma suretiyle darp edilmiyordu. Yüzü ve tersi için ayrı ayrı kalıplar yapılıyor, hazırlanan

pul iki kalıbın arasına konup üzerine çekiçle bir darbe indiriliyordu. “Baskı” tâbiri ise belki mütercimim s. 345, son satırda da kullandığı mânada, Almandadaki *Emission*, İngilizcedeki *issue*, Fransızcadaki *émission* mukabili olarak kullanılabilir.

Kalıpçı ustaları için vuzuhsuz çeşitli tâbirler kullanılmıştır : sikke damgası kesen (s. 335, sat. 6-7; s. 340, sat. 20), sikke darp eden kimse (s. 335, sat. 31-32; s. 339, sat. 8), aynı kimse tarafından kesilmiş kalıp (s. 340, sat. 4). Kalıbın yapılmasını “kesmek” fiili ile ifade etmek uygunsuz da, sikke kesmek bir hak olup devlete veya devleti temsil edenlere aittir. Bu yüzden darphanedeki işçilerden sikke kesenler veya sikke darp edenler diye bahsetmek yanlışlıklara yol açabilir. Fakat yanlış anlaşılacağımdan korkmadan “iyi kesilmiş bir kalıp”, “aynı ustanın veya sanatkârın kestiği kalıp” gibi sözleri kullanabiliriz. Kalıbı hazırlayan ustalar pek çok defa karşımıza bir sanatkâr olarak çıktıkları için sikkenin üslûbu bahis mevzuu olunca bunlara artık kalıpçı değil, “sikke sanatkârı” demek doğru olur. Kalıpçılara Almandada *Stempelschneider*, İngilizcede *die-cutter*, Fransızcada *graveur* denir.

Aynı kalıptan çıkan sikkeleri ifade etmek için kullanılan “kalıp birlikleri” tabiri, birlik Türkçede başka bir mânaya geldiği için, uygun değildir (s. 339, sat. 10).

Daha pek genç birer ilim olan arkeoloji ve nümizmatik terimleri tabii ki zamanla teessüs edecektir. Ortaya atılan her tâbirin hemen kabul edilmesi beklenemez. Zamanla bunların en uygunu tutunacaktır. Arkeoloji dilinin şimdiki oluş çağında ortaya ilk defa atılan terimlerin bir teklif mahiyetinde karşılanması gerektir.

Bu makalenin tercümesi mütercimim tercüme ettiği ilme ve dile lâyiğiyle vakıf olmadığı zaman düşeceği hataları gösterdiği gibi, bir taraftan edebiyatımızın, diğer taraftan terimler dolayısıyla bütün ilim kollarını son yıllarda pek çok meşgul eden tercüme ve dil meselesine arkeolojinin de bigâne kalamıyacağını ortaya koymuştur.

Haziran 1949